

Titus Burckhardt

DOCTRINELE EZOTERICE ALE ISLAMULUI

Despre metafizică, inițiere și
calea transformării interioare în sufism

Cuvânt-înainte de
WILLIAM C. CHITTICK

Traducere din limba franceză de
TEODORU GHIONDEA

EDITURA HERALD
București

Cuprins

PREFAȚA TRADUCĂTORULUI	9
CUVÂNT-ÎNAINTE de William C. Chittick	13
PREFAȚA AUTORULUI	21

PARTEA I DESPRE NATURA SUFISMULUI

CAPITOLUL I	
<i>At-Taṣawwuf</i>	29
CAPITOLUL II	
Sufism și misticism	37
CAPITOLUL III	
Sufism și panteism	47
CAPITOLUL IV	
Cunoaștere și iubire	51
CAPITOLUL V	
Ramurile doctrinei	57
CAPITOLUL VI	
Exegeza sufită a Coranului	65

PARTEA A II-A FUNDAMENTELE DOCTRINARE

CAPITOLUL VII	
Aspecte ale Unității	81
CAPITOLUL VIII	
Despre creație	89

CAPITOLUL IX	
Arhetipurile	95
CAPITOLUL X	
Despre „Înnoirea Creației în fiecare clipă”	99
CAPITOLUL XI	
Despre Spirit	105
CAPITOLUL XII	
Despre Omul universal	111
CAPITOLUL XIII	
Despre Unire conform lui Muḥyi-d-Dīn ibn ‘Arabī	117

PARTEA A III-A

REALIZAREA SPIRITUALĂ

CAPITOLUL XIV	
Trei aspecte ale Căii: Doctrina, Virtutea și Alchimia spirituală	123
CAPITOLUL XV	
Facultățile intelectuale	133
CAPITOLUL XVI	
Despre ritual	141
CAPITOLUL XVII	
Despre meditație	151
CAPITOLUL XVIII	
Despre Contemplație, conform lui Muḥyi-d-Dīn ibn ‘Arabī	155
GLOSAR DE TERMENI ARABI CARE APAR ÎN TEXT	163
DESPRE AUTOR	189

CUVÂNT-ÎNAINTE¹

de William C. Chittick²

Sunt încântat să văd că World Wisdom Inc. a decis să republice micul tratat clasic al lui Titus Burckhardt despre sufism, care a apărut pentru prima dată în limba engleză în 1959 (tradus din francezul *Du Soufisme*). Cartea a însemnat foarte mult pentru mine atunci când am descoperit-o pentru prima dată ca student, acum patruzeci de ani. Studiasem cărțile orientaliștilor despre sufism și, după trei luni, ajunsesem aproape să mă conving că stăpâneam destul de bine subiectul. Această carte m-a oprit brusc din drum.

Burckhardt (1908–1984) a fost un autor prolific, însă puține dintre scrierile sale arată atât de clar cunoașterea sa intimă a teoriei și practicilor sufite. Aceasta a fost prima sa lucrare de

¹ Cuvânt-înainte la ediția din limba engleză apărută în anul 2008 la Editura World Wisdom din Bloomington, Indiana, Statele Unite ale Americii. Traducerea în limba română a acestui Cuvânt-înainte a fost realizată de Cristi Rusin, lector de specialitate al cărții. (*N. lect. spec.*)

² William C. Chittick este profesor în cadrul Departamentului de Studii Asiatice și Asiatico-Americane de la State University of New York, Stony Brook. Este autorul și traducătorul a douăzeci și cinci de cărți; a semnat și sute de articole despre sufism, šiism și gândirea islamică în general. Printre cele mai importante publicații ale sale se numără: *The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi*, *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al- 'Arabī's Metaphysics of Imagination*, *The Self-Disclosure of God: Principles of Ibn al- 'Arabī's Cosmology*, *Sufism: A Short Introduction*, *The Heart of Islamic Philosophy: The Quest for Self-Knowledge in the Teachings of Afdal al-Dīn Kāshānī*, *Me & Rumi: The Autobiography of Shams-i Tabrizī*, *Science of the Cosmos*, *Science of the Soul* și *The Sufi Doctrine of Rūmī: Illustrated*. Este coautor (împreună cu Sachiko Murata) al lucrării *The Vision of Islam* și editor al volumelor *The Inner Journey: Views from the Islamic Tradition* și *The Essential Seyyed Hossein Nasr*.

dimensiunea unei cărți dedicate temelor islamice după inițierea sa în ordinul sufit Darqāwī din Maroc, în 1934. Era un savant desăvârșit și versatil, iar erudiția sa vastă străbate întreaga carte. Acest lucru o face deosebit de utilă pentru cei familiarizați cu tradiția intelectuală occidentală sau cu religiile lumii, deși poate fi derutantă pentru cei deja înrădăcinați în islam și nefamiliarizați cu alte abordări tradiționale ale înțelepciunii.

În prezent, literatura disponibilă despre sufism este surprinzător de diversă, atât de mult încât adesea este dificil să i se distingă numitorul comun. Lucrările academice au adesea avantajul unei conștientizări a rădăcinilor adânci ale sufismului în tradiția islamică. Cărțile scrise de practicanți acoperă un spectru larg. La o extremă, unii entuziaști nu oferă niciun motiv pentru a diferenția sufismul de Cabala, misticismul creștin sau de un amestec New Age. Alții pretind că prezintă învățăturile ordinelor sufite tradiționale – iar mulți chiar o fac –, dar uneori se pierde mult în traducere; prin aceasta nu mă refer doar la trecerea dintr-o limbă în alta, ci și la tranziția dintr-o matrice culturală în alta.

Fără a încerca aici să clasific diferitele tipuri de cărți despre sufism, permiteți-mi să sugerez ce anume face ca studiul lui Burckhardt să iasă în evidență. Majoritatea formelor de sufism și de cvasisufism cunoscute în Occident acordă o prioritate înaltă iubirii. Acest lucru este foarte bun, iar Burckhardt însuși arată că Ibn ‘Arabī – „cel mai mare maestru” al învățăturilor teoretice sufite – a plasat iubirea în vârful preocupărilor. În același timp însă iubirea trebuie completată de cunoaștere și înțelegere. Cei familiarizați cu marile învățături spirituale ale omenirii știu bine că o cunoaștere corectă a doctrinei, a riturilor și a prescripțiilor etice a fost întotdeauna pusă la temelia lor. Transformarea sufletului care poate avea loc își trage vitalitatea, vigoarea și sănătatea din vedere limpede și înțelegere dreaptă. Chiar și o tradiție

precum Zen, care ne spune să aruncăm cărțile, a produs tomuri și tomuri care ne explică de ce cărțile sunt inutile.

În cadrul tradiției islamice, sufismul a fost întotdeauna inspirația pentru o mare varietate de literatură, toate profund înrădăcinate în învățătura tradițională. Fiecare *Shaykh* și ghid spiritual cunoștea Coranul, *aḥādīth*-urile (spusele profetice), jurisprudența, teologia și adesea și alte științe islamice. Ei au produs atât cărți populare adresate celor neinstruiți, cât și lucrări de o enormă erudiție, despre subiecte precum teologia, metafizica, cosmologia, psihologia spirituală, etapele creșterii spirituale și sensul interior al legii. De asemenea, au produs o mare parte din cea mai bună și mai iubită poezie a limbilor islamice – Rūmī fiind departe de a reprezenta un exemplu izolat.

Cu alte cuvinte, sufismul era asemenea celorlalte ramuri ale învățăturii islamice prin faptul că era întemeiat pe o tradiție de erudiție și studiu. Mai mult decât savanții din alte domenii însă, sufiții știau că învățarea este doar un instrument, nu un scop. Ei mai știau și că, rare fiind excepțiile, nimeni nu poate avansa pe calea către Dumnezeu fără a dobândi cel puțin rudimentele aceluia instrument. Desigur, Dumnezeu face ceea ce voiește și noi nu avem nimic de spus despre aceasta. Mai mult, după cum spune o zicală sufită: „O singură atracție (*al-jadhb*) din partea lui Dumnezeu este egală cu toate faptele bune ale djinnilor și oamenilor”. Cu toate acestea, fiecare *Shaykh* sufit a înțeles că, în general, obiceiul lui Dumnezeu este să-i atragă pe cei care depun efort în a urma calea Profetului și a *Shaykh*-ilor. Ei ne amintesc că însăși dorința de a învăța despre Dumnezeu, despre profeții Săi, despre scripturile Sale și despre calea către El este atracția din partea Lui. Căutarea celor care caută este urma atracției Celui care atrage. După cum spune Coranul:

„El îi iubește și ei Îl iubesc pe El” (Coran 5:54).¹ Ordinea nu este întâmplătoare – iubirea lui Dumnezeu trezește avântul lăuntric al căutătorilor spirituali.

Ceea ce m-a stimulat atât de mult prima dată când l-am citit pe Burckhardt a fost prezentarea sufismului cu o seriozitate a scopului și un respect pentru învățătura tradițională care erau cumva adecvate sarcinii monumentale pe care sufiții și-o propun, aceea de a realiza întâlnirea cu Dumnezeu deja în această viață. Burckhardt era mult mai provocator din punct de vedere intelectual decât cărțile orientaliștilor pe care le citisem și, de asemenea, mult mai satisfăcător. Accentul său principal cade pe Ibn ‘Arabī și, într-adevăr, această carte reprezintă una dintre primele lucrări într-o limbă occidentală scrise de un autor nu doar familiarizat cu scrierile lui Ibn ‘Arabī, ci și implicat activ în încercarea de a-i pune în practică învățăturile. Nu cred că vorbesc doar în nume propriu atunci când spun că am „gustat” cu adevărat pentru prima dată din Ibn ‘Arabī citind această carte și că ea a jucat un rol semnificativ în alegerea mea de a face o teză de doctorat despre școala sa de gândire.

Recitind cartea după o pauză de mulți ani, aș spune că Burckhardt pare uneori puțin prea categoric în unele dintre interpretările sale asupra învățăturilor lui Ibn ‘Arabī. În ceea ce mă privește, mi-au trebuit douăzeci de ani de studiu pentru a învăța că nu-l poți fixa niciodată pe Ibn ‘Arabī într-o singură formulă. El își schimbă constant perspectiva, mai ales în monumentală sa lucrare *al-Futūhāt al-Makkiyya*. Ceea ce spune într-un loc poate diferi sau chiar contrazice ceea ce spune în altă parte. Cu toate acestea, Burckhardt are perfectă dreptate în expunerea seriozității căii sufite și în recunoașterea de către marii învățători a relativității propriilor lor puncte de vedere.

¹ Pentru ediția în limba română a se vedea *Coranul*, traducere de George Grigore, ediția a V-a, București, Editura Herald, 2022. (N. tr.)

Spre deosebire de teologi și de doctori ai Legii, ei au încercat să dizolve nodurile dogmatice din suflet. Au făcut tot ce au putut pentru a-și descuraja discipolii să rămână blocați în cuvinte și expresii, și pentru a-i îndemna să privească dincolo de cuvinte către realitatea invizibilă pe care acestea o exprimă.

În perspectiva generală sufită, cuvintele au aproximativ aceeași relație cu sensul pe care o are trupul cu spiritul. Spiritul se află acolo, în adâncul sufletelor noastre, pentru a fi actualizat și realizat, dar acest lucru nu s-ar putea întâmpla niciodată fără întruparea noastră inițială. În același fel, expresia doctrinară va fi lăsată în urmă atunci când cineva ajunge la conștientizarea rădăcinii inimii, dar nimeni nu-și poate descoperi propria inimă fără îndrumarea profetică. Această îndrumare este desfășurată tocmai în teoria și practica întruchipate de scrierile și caracterul moral al marilor învățători ai trecutului.

Burckhardt subliniază relativitatea doctrinei cu o precizie tipică spre începutul părții a treia a cărții. Ca atâtea alte pasaje, și acesta lasă să strălucească intimitatea sa cu sufismul. Iată un rezumat potrivit al „doctrinei sufite” pe care o prezintă:

„Realitatea divină este în același timp Cunoaștere și Ființă; cel care dorește să se apropie de Ea trebuie să depășească nu numai ignoranța și lipsa de conștiință, ci și acapararea spiritului de către o cunoaștere pur teoretică, și alte lucruri «ireale» de acest gen. Pentru acest motiv, mulți sufiți, și printre ei reprezentanți eminenți ai Gnozei, cum sunt Muḥyi-d-Dīn ibn ‘Arabī și ‘Omar al-Khayyam, au afirmat preeminența virtuții și a concentrării față de cunoașterea doctrinară; adevărații «intelectivi» sunt primii care recunosc relativitatea oricărei expresii teoretice”.

William C. Chittick
Stony Brook University

În memoria
Shaykh-ului Muḥammad at-Tādilī
și a lui
Mulay ‘Alī ben at-Ṭayyib ad-Darqāwī

PARTEA I

**DESPRE
NATURA SUFISMULUI**

CAPITOLUL I

At-Taṣawwuf

Sufismul (*at-Taṣawwuf*)¹, care este aspectul ezoteric sau „interior” (*bāṭin*) al islamului, se distinge de islamul exoteric sau „exterior” (*ẓāhir*) în același mod în care contemplarea directă a realităților spirituale – sau divine – se diferențiază de respectarea legilor care le traduc în ordinea individuală în raport cu condițiile unui anumit ciclu al umanității. În vreme ce calea comună a credincioșilor tinde către obținerea unei stări de fericire după moarte, accesibilă în virtutea unei participări indirecte și oarecum simbolice, prin acțiuni conforme cu prescripțiile sacre, la Adevărurile divine, sufismul are scopul în el însuși, în sensul că oferă accesul la cunoașterea imediată a eternului; această cunoaștere fiind una cu obiectul său, eliberează din înlănțuirea fatală a existențelor individuale; – starea spirituală de *baqā*’, la care aspiră contemplativii sufiți și al

¹ După explicația cel mai des întâlnită, *at-Taṣawwuf* ar semnifica doar „a se îmbrăca cu haine din lână” (*ṣūf*), primii sufiți neputând, se spune, decât haine din lână pură. Este posibil ca aceasta să fie originea ocazională a termenului și ca acest sens cu totul exterior să ascundă unul mai profund: în fine, după simbolismul său numeric, cuvântul *at-Taṣawwuf* este echivalentul lui *al-Hikmat al-ilāhiyyah* („Înțelepciunea Divină”). Cf. René Guénon: *L'esoterisme islamique*, în *Cahiers du Sud*, anul al 22-lea, 1935. Al-Bīrunī sugerează derivarea cuvântului *ṣūfī* (pl. *ṣūfiya*) din cuvântul grecesc *Sophia*, Înțelepciune, dar această derivare este din punct de vedere etimologic de nesusținut, căci σ (sigma) se transformă în mod normal în litera *sīm* (s), și nu în *ṣād* (ṣ); totuși, poate fi aici o asonanță voluntară și simbolică.

căruia nume înseamnă „subzistență” pură, în afara oricărei forme, este aceeași cu starea de *mokṣa*, „eliberarea” despre care vorbesc doctrinele hinduse, ca „extincție” (*al-fanā*) a individualității, care precede „subzistența”, este similară cu *nirvāṇa*, ca noțiune negativă.

Deoarece sufismul comportă o atare posibilitate, el trebuie identificat cu „miezul” (*al-lubb*) formei tradiționale care îl conține. El nu poate fi supraadăugat islamului, căci ar avea un caracter periferic în raport cu mijloacele spirituale ale acestuia; dimpotrivă, el este mai aproape de izvorul suprauman decât exoterismul religios, și el participă activ, deși într-un mod interior, la funcțiunea revelatoare pe care o manifestă această formă tradițională și pe care continuă să o mențină în viață.

Acest rol „central” al sufismului în sânul lumii islamice poate trece neobservat de către cei aflați în exterior, deoarece ezoterismul, fiind conștient de semnificația formelor și în același timp suveran din punct de vedere intelectual față de acestea, în așa fel încât poate asimila, cel puțin pentru prezentarea doctrinei, anumite noțiuni sau simboluri care provin dintr-o altă sursă decât propriul izvor tradițional. În fine, poate să pară bizar că sufismul este „spiritul” sau „inima islamului” (*rūḥ al-islām* sau *qalb al-islām*) și că el reprezintă în același timp spiritul care, în lumea islamică, este cel mai liber față de contururile mentale ale acestuia. Este important totodată să nu se confunde această libertate adevărată și cu totul interioară, cu mișcările rebele împotriva tradiției, acestea nefiind totuși libere din punct de vedere intelectual față de formele pe care le neagă din lipsă de înțelegere. Or acest rol al sufismului în lumea islamică¹ este similar cu cel al inimii în om, în sensul

¹ Noi nu ne referim aici la organizațiile inițiatice sufite, ci la sufism în sine; grupurile umane pot îmbrăca funcțiuni mai mult sau mai puțin contingente în ciuda atașamentului lor la sufism; elita spirituală este greu sesizabilă din exterior. Pe de altă parte, este un fapt cunoscut că un mare număr dintre

că inima este centrul vital al organismului și că ea este, de asemenea, în realitatea sa subtilă, „sălaşul” unei esențe care depășește orice formă individuală.

Orientaliștii, consecvenți în a aduce totul în plan istoric, nu ar putea în niciun fel să explice acest aspect al sufismului decât prin influențe străine de islam; de asemenea, ei au atribuit originea sufismului, în funcție de diversitatea preocupărilor, surselor iranienne, hinduse, neoplatonice sau creștine. Aceste atribuiri divergente s-au echilibrat, în final, unele pe altele, cu atât mai mult cu cât nu există nicio rațiune suficientă pentru a pune la îndoială autenticitatea istorică a filiației spirituale a măștrilor sufiți, filiație care, într-un „lanț” (*silsilah*) neîntrerupt, urcă până la Profet.

Totuși, argumentul decisiv în favoarea originii muhammadiene a sufismului rezidă tocmai în el însuși: dacă înțelepciunea sufită provenea dintr-o sursă aflată în afara islamului, cei care aspiră la această înțelepciune – care nu este, cu siguranță, de natură livrescă sau pur și simplu mentală – nu s-ar fi putut sprijini, pentru a o realiza mereu și mereu, pe simbolismul coranic; or tot ceea ce face parte integrantă din metoda spirituală a sufismului, și aceasta în mod constant și necesar, izvorăște din Coran și din învățătura Profetului.

Orientaliștii care susțin ipotezele originii nonmusulmane a sufismului subliniază în general faptul că doctrina sufită nu a apărut, în primele secole ale islamului, cu toate dezvoltările metafizice pe care le va comporta ulterior. Dar această remarcă, atât cât este valabilă pentru o tradiție ezoterică – deci transmițându-se mai ales printr-o învățătură orală –, dovedește contrariul a ceea ce se pretinde, căci primii sufiți se exprimau într-un limbaj foarte apropiat de Coran, iar

cei mai eminenți apărători ai ortodoxiei islamice – cum sunt ‘Abd al-Qādir Jilānī, sultanul Șalāh ad-Dīn (Saladin), al-Ghazzālī și alții – au fost sufiți.

expresiile lor concise și sintetice implicau deja întreaga esență a doctrinei. Dacă aceasta a devenit mai târziu mai explicită și mai elaborată, nu este decât un fapt normal și propriu oricărei tradiții spirituale; literatura doctinară se dezvoltă, nu atât în raport cu noi cunoștințe, cât prin necesitatea de a limita erorile și de a reînsufleți o intuiție slăbită.

Pe de altă parte, cum adevărurile doctrinare sunt susceptibile de o dezvoltare indefinită, iar civilizația musulmană a absorbit anumite moșteniri preislamice, măștrii puteau totdeauna, în învățătura lor orală sau scrisă, să utilizeze noțiuni împrumutate din aceste moșteniri, ele fiind adecvate adevărilor pe care trebuie să le facă accesibile celor mai capabile spirite contemporane, adevăruri pe care simbolismul propriu sufismului le implica de altfel într-un mod succint.

Astfel cosmologia, știință derivată din metafizica pură, singura care constituie fundamentul doctinar indispensabil al sufismului, se exprima în mare parte cu ajutorul noțiunilor deja definite de vechii măștri, precum Empedocle și Plotin. Pe de altă parte, acei măștri sufiți care aveau o cultură filozofică, nu puteau ignora adevărul învățăturii lui Platon; iar platonismul care li se atribuie este de același ordin cu cel al sfinților Părinți greci, a căror doctrină rămâne totuși, în mod esențial, apostolică.

Ortodoxia sufismului nu se manifestă doar prin menținerea formelor islamice; ea se exprimă, în aceeași măsură, prin dezvoltarea sa organică pornind de la învățătura Profetului, și mai ales prin capacitatea sa particulară de a asimila orice formă de expresie spirituală care nu este în mod esențial străină islamului; și aceasta nu se aplică numai la formele doctrinare, ci, în egală măsură, la aspectele auxiliare ale unei arte.¹

¹ Anumiți sufiți au utilizat în mod voluntar forme care, fără a fi contrare spiritului Tradiției, șocau majoritatea credincioșilor exoterici; este și aceasta o modalitate de a se elibera de psihismul colectiv și de obișnuințele mentale.

Cu toate că sunt certe contactele dintre primii sufiți și contemplativii creștini – istoria maestrului sufit Ibrāhīm ibn Adham o dovedește –, o anumită legătură între sufism și monahismul creștin din Orient nu se explică *a priori* prin interferențe istorice. Așa cum explică ‘Abd al-Karīm al-Jīlī în cartea sa *Al-Insān al-Kāmil* („Despre Omul universal”), mesajul lui Hristos „dezvăluie” anumite aspecte interioare – și, în consecință, ezoterice – ale monoteismului abrahamic: dogmele creștine, care se pot reduce toate la dogma celor două naturi, divină și umană, ale lui Hristos, rezumă, într-un anume mod, sub formă „istorică”, tot ceea ce sufismul ne va învăța despre unirea cu Dumnezeu. De asemenea, sufiții gândesc că Domnul Iisus (*Sayyidnā ‘Īsa*) reprezintă, printre trimișii divini (*rusul*), tipul perfect de sfânt contemplativ: a întinde obrazul stâng către cel care l-a lovit pe cel drept înseamnă detașarea spirituală prin excelență, ieșirea voluntară în afara jocului acțiunilor și reacțiunilor cosmice.

Nu este mai puțin adevărat că persoana lui Hristos nu se situează, pentru sufiți, în aceeași perspectivă ca pentru creștini. În ciuda tuturor similitudinilor, calea sufiților diferă mult de cea a contemplativilor creștini; ne putem referi aici la imaginea conform căreia diferitele căi tradiționale sunt ca razele unui cerc, unindu-se într-un singur punct: în măsura în care razele se apropie de centru, ele se apropie una de cealaltă; totuși, ele nu coincid niciodată decât în centru, unde încetează a mai fi raze. Diferența dintre căi nu împiedică, evident, intelectul să se plaseze, prin anticipare intuitivă, la centrul unde căile converg.

Vom adăuga, pentru a preciza și mai bine conținutul și constituția internă a sufismului, că el comportă totdeauna, ca elemente indispensabile, o doctrină, o inițiere și o metodă spirituală.